

Шамне А. В., Кривокульська Л. Д.
**Психологічні особливості соціальної ситуації розвитку сучасного
отроцтва**

Постановка проблеми. Стадія отроцтва (вік тінейджерів у західній традиції, підлітково-юнацький вік у вітчизняних теоріях) є культурно зумовленою та культурно відносною. За базовими характеристиками отроцтво є похідним від культури, з ускладненням культури незмінно збільшується та на сьогодні займає майже десятиліття від 11 до 20 років (Е. Еріксон, Ф. Райс, Г. Крайг, Д. Бокум, Е. Шпрангер, М. Кле та ін.). Отроцтво (підлітковий і юнацький віки) є досить пізнім надбанням історії людства, подовженням дитинства за рахунок подовження фази навчання – шкільного та професійного. Розуміння сутності цього періоду (з англ. "adolescence" – дорослішання, перехід від дитинства до дорослості) як культурно-історичного феномену пов'язане з подальшим аналізом соціальної ситуації розвитку отроцтва як вікової групи, без чого неможливе перспективне психолого-педагогічне проектування його характеристик. **Мета статті** полягає у соціально-психологічному та педагогічному аналізі соціальної ситуації розвитку сучасного отроцтва.

Аналіз основних досліджень. Радикалізм соціальних трансформацій змушує дослідників звертатися до проблеми змін у психології людей, до яких призводять постіндустріальні зрушення та культурно-інформаційний розвиток суспільства (Андреева Г.М., Зубенко А.С., Ільїн В.О., Марцинковська Т.Д., Галажинський Е.В., Протиборська І.М., Толстих О.В. та ін.). В умовах нестабільності суспільства, виникає принципово інша, у порівнянні з тією, що вивчалась раніше, соціальна ситуація розвитку дитинства в цілому, і, передусім, отроцтва, адже перехідні періоди розвитку, передусім, підлітковий та юнацький віки, є найбільш чутливими до змін, що відбуваються у різних сферах життя, найбільш гостро реагують на нові соціальні проблеми (В. Абраменкова, І. Дубровіна, Д. Фельдштейн та ін.).

Сучасний перехід суспільства в історично новий стан, безумовно (і це підкреслюється у багатьох дослідженнях), змінив систему вікових, соціальних, міжособистісних відносин на різних рівнях. Історично нова структура розстановки людських потенціалів та сил позначилася і на відносинах у системі «підліток – власна вікова аут-група», «підліток – інші вікові аут-групи», а в останній, передусім, на відносинах «підліток – дорослі». Психологи звертають увагу на поступову трансформацію дитячо-дорослої спільноти (Д.Б.Ельконін, Д.І.Фельдштейн, М.Мід та ін.). Цей процес має різні форми та прояви: руйнуються старі уявлення про зв'язки між поколіннями, змінюються соціальні очікування та вимоги до дитини, знижується обізнаність батьків про життя своїх дітей, втрачаються колишні форми трансляції культури від покоління до покоління, відбуваються суттєві зміни у статусі та якості дитинства як соціокультурного явища (Д.Б.Ельконін, С.М. Майорова-Щеглова, М.Мід, В.Т. Кудрявцев та ін.). Сучасний стан

суспільства характеризується «кризою дитинства» – стрімким розвитком педагогічної системи, зміною тривалості окремих етапів розвитку та загальним подовженням дитинства, «розмиванням» раніше стійких вікових орієнтирів (Д.Б. Ельконін, Д.І. Фельдштейн).

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних проблемно-орієнтованих та міждисциплінарних дослідженнях досліджується вплив соціально-економічних умов та кризових явищ у суспільстві на життя сучасних підлітків (Н.В. Абдюкова, М.Й. Боришевський, І. С. Булах, Н. К. Вічалковська, С.Г. Вершловський, В.О. Татенко, Л.А. Регуш, Т.М. Кириченко, Т.В. Комар, Д. Штурцбехер та ін.). Фактологічний матеріал цих досліджень беззаперечно доводить, що життя сучасних підлітків стало іншим порівняно з докризовим періодом 60-80-х рр. минулого століття, причому по різних (не тільки психологічних) показниках.

У сучасних умовах процеси накопичення опосередкованого досвіду підлітків та юнаків відбуваються, з однієї сторони, на тлі ослаблення залежності змісту соціального досвіду від місця, що займає людина у суспільстві (що, за М.Мід, характеризує префігуративні культури), з іншої – в умовах постійного залучення в об'єктивно створювану суспільством ситуацію вибору в умовах плюралізації стилів життя, зміни у картинах світу, зростання розмаїтості життєдіяльності, інформатизації в умовах сучасних цивілізаційно-культурних зрушень тощо.

Специфікою інтелектуального, афективного, соціального розвитку отрочтва є те, що він відбувається в умовах «пресингу» великого потоку інформації. Засвоєння соціальних норм відбувається не тільки у контактах з дорослими, але і в межах вільної інформації, яка поступає з екранів телевізора, інтернету, книжок, журналів, газет, різнопланового спілкування з ровесниками тощо. У зв'язку з розвитком інформаційних технологій та мас-медіа підлітки мають доступ до абсолютно різних зразків поведінки, відношення до праці, інших людей тощо як у власній країні так і за кордоном. Засвоєння реалістичних форм поведінки ускладнюється такими обставинами як варіативність нових способів розуміння та трактування життя, права та моралі, розширення можливостей (та спокус) соціального життя, які припускають відносність та плюралізм.

Сучасний світ з його інформаційним та рольовим різноманіттям створює невизначеність світосприйняття, "деяке культурне різноманіття, мозаїчний, але прагнучий до структурності і самоорганізації континуум з об'єктивно існуючих і відмінних один від одного елементів суспільства і культури"(Тишков В.А., 1997). Отрочтво розвивається у мінливому світі, який стрімко змінюється протягом життя одного покоління, а персональна ідентичність (на відміну від попередніх століть) стає проблемою окремої людини, результатом власного вибору, конструювання, синтезу різних ролей, які іноді взаємно виключають одна одну. Об'єктивне послаблення зовнішніх регуляторів поведінки впливає на особливості пошуку ідентичності,

специфіку відповідей на екзистенційні питання, власного вибору, самореалізації тощо.

Спільноти, що динамічно розвиваються, є принципово плюралістичними і отроцтво як вікова група, опиняється серед багатьох еталонних груп, кожній з яких підліток "приписує" різні експектації, і деякі норми опиняються в протиріччі один з одним. Коли картини світу, стандарти поведінки, та цінності різних груп несумісні, підростаючій людині, з однієї сторони, важко послідовно визначити ситуації і інтегрувати Я-концепцію, з іншої – ці протиріччя (за сприятливих умов мікросередовища) специфічним чином стимулюють суб'єктну складову процесів пошуку шляхів самовираження та усвідомлення самого себе.

Тенденція збільшення ускладнень процесів соціалізації-індивідуалізації та емоційно-ціннісних проблем сучасного отроцтва зафіксована у багатьох сучасних емпіричних дослідженнях. Так, наприклад, дослідження проблемних переживань підлітків показало, що висока проблемна стурбованість майбутнім притаманна підліткам як 12-13, так і 15-16 років [1]. Автор інтерпретує це як тривожний симптом (адже у 70-80-х рр. проблемна стурбованість майбутнім була характеристикою юнацького віку), який може бути свідченням дисгармонійного розвитку особистості, оскільки стійкий, гармонійний розвиток забезпечується за умови безперервного усвідомлення себе у минулому, теперішньому та майбутньому. Однак, на наш думку, цей симптом в залежності від індивідуальних варіантів дорослішання може бути свідченням як дисгармонійного (що безумовно пов'язано з іншими особистісними властивостями), так і випереджуючого розвитку особистості.

Унікальність та складність сучасної соціокультурної ситуації розвитку отроцтва полягає у тому, що, з однієї сторони, швидке формування персональної ідентичності, потреба підлітків та юнаків у самоствердженні стимулюються сучасними процесами у суспільстві, з іншої – отроцтво знаходиться у ситуації обмеження і навіть неможливості (що тим критичніше, чим ближче до верхньої межі періоду) реальної повноцінної реалізації у суспільстві, відсутністю у більшості особистісного ресурсу (наявність якого є проблематичною для багатьох в силу вікових особливостей), *дефіциту* позитивного впливу інститутів соціалізації (сім'ї, освітньо-виховних закладів, закладів культури, засобів масової інформації) тощо. З наявністю різкого протиріччя між прискореним загальним соціальним розвитком дітей (пов'язаним з умовним залученням до світу дорослих) та закритими для них можливостями реального соціального функціонування та реальних особистісно значущих шляхів соціалізації Д.І. Фельдштейн пов'язує явища деформації підлітково-юнацької самосвідомості.

Отроцтво, яке у нестабільному суспільстві опинилося у соціально-психологічному кризовому стані, потребує, на думку Д.І. Фельдштейна, цілеспрямованих дій дорослого світу щодо його збереження та забезпечення розвитку. З цим не можна погодитися, але зазначені протиріччя мають не

тільки негативні наслідки, оскільки в умовах невизначеності світосприйняття, послаблення зовнішніх регуляторів, плюралізації картин світу специфічним чином активізують суб'єктні ресурси процесів пошуку ідентичності, самовираження, власних відповідей на екзистенційні питання, власних виборів у побудові власного життя та самореалізації тощо.

Перелічені характеристики зумовлюють варіативність шляхів розвитку у період отрочтва і тому, що в житті різних особистостей на цьому етапі складається різне співвідношення індивідуальної (самодетермінації) та суспільної детермінант розвитку. Наприклад, на думку науковців та практиків, сучасні підлітки стали значно більш інфантильними та індивідуалізованими у плані соціальної спрямованості.

Дослідження Швирьової О.І. [3] показало, що підлітки переважно є соціально адаптованими, але при цьому соціально пасивними: у більшості з них не виявлено прагнення до емансипації (як і схильності до деліквентних вчинків), зафіксовано факт небажання самостійності, тенденцію до безтурботного комфортного існування, що в цілому відображує інфантильність емоційної сфери та психологічну невідповідність до переходу у дорослий стан.

Проблематика взаємозв'язку дорослішання та соціогенезу в умовах соціокультурних трансформацій має включати в себе розуміння отрочтва не тільки як «стійкої послідовності актів дорослішання», головна мета та сенс якого виступає як освоєння, присвоєння, реалізації дорослості (Д.І. Фельдштейн, О.В. Лішин та ін.). Проблема визначення та розуміння характеристик сучасного отрочтва як цілісного психосоціального феномену потребує подолання обмеженості імпліцитної настанови щодо аналізу отрочтва як об'єкта цілеспрямованих соціально-педагогічних впливів. Ці установки не відповідають культурно-історичному сенсу і психологічним особливостям сучасного типа отрочтва, який виступає носієм нових тенденцій соціально-історичного розвитку та культурних зрушень у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Байтингер О. Е. Отношение к будущему // Психология современного подростка / Под. ред. Л.А. Редуш. – С-Петербург: Речь.. – М., 2005. – С.86-93.
2. Сайко Э.В. Детство в субъектном определении общества как субъекта социального бытия (от редколлегии) / Э.В. Сайко // Мир психологии. – 2002. – №1(29). – С. 3-9.
3. Швырева О.И. Психологические особенности эмоционального реагирования в подростковом возрасте // Мир психологии. – 2007. – №4(52). – С. 124-130.
4. Фельдштейн Д. И. Феномен Детства и его место в развитии современного общества // Мир психологии. – 2002. – №1(29). – С. 9-20.